

Razmišljanja ob starejših romanizmah v slovenščini in drugih južnoslovanskih jezikih (1. del)

Agata Šega

Cobiss: 1.01

Tema članka je primerjava značilnosti starejših romanizmov v slovenščini z značilnostmi istovrstnih izposojenk v drugih južnoslovanskih jezikih. V prvem delu avtorica obravnava pred 12. stoletjem prevzeto besedje v slovenščini in hrvaščini, pri čemer posveča posebno pozornost merilom razlikovanja med pravimi in navideznimi starejšimi romanizmi.

Ključne besede: južnoslovanski jeziki, slovenščina, hrvaščina, starejši romanizmi, hrvatizmi

Thoughts on Older Romance Elements in Slovenian and Other South Slavic Languages (Part 1)

This article compares the features of older Romance elements in Slovenian with the features of loans of the same kind in other South Slavic languages. In the first part the author examines vocabulary borrowed into Slovenian and Croatian before the twelfth century, paying special attention to the criteria for differentiating between true and apparent older Romance elements.

Keywords: South Slavic languages, Slovenian, Croatian, older Romance elements, Croatianisms

1 Predmet raziskave

1.1 Jezikoslovci, ki se ukvarjamo s starejšo fazo romansko slovanskih jezikovnih stikov, z izrazom *starejši romanizmi* navadno poimenujemo besede, za katere lahko utemeljeno sklepamo, da so bile neposredno prevzete iz neke romanske predloge še v alpskoslovanskem obdobju,¹ se pravi približno do konca 11. stoletja, ko se začne tako imenovana *osnovna dialektalizacija slovenskega jezika* (Logar 1965: 5).²

Do ugotovitev, ki jih predstavljam v pričujočem prispevku, sem prišla glede slovenščine predvsem na podlagi preučevanja besednega fonda, zbranega za doktorsko disertacijo o starejših romanizmah v slovenščini,³ upoštevala pa sem seveda tudi izsledke drugih relevantnih stičnojezikoslovnih raziskav. Disertacija obravnava

¹ Po analogiji na vzporedno poimenovanje »protoromanski« za razvojno fazo ob prehodu iz latinščine v romanske jezike bi ga lahko imenovali tudi »protoslovensko« oz. »pedslovensko«.

² Odločitev o tem je podrobneje utemeljena v Šega 1998: 96; 2006a: 8–9; 2006b: 89.

³ Prim. Šega 2006a. Disertacija je na kratko predstavljena v Šega 2006b.

samo starejše romanizme, ki imajo za predlogo romanske apelative, besede, ki tega pogoja ne izpolnjujejo, pa so iz raziskave izključene. S slednjimi mislim predvsem na substratna krajevna imena večinoma neznanega izvora, ki so bila najverjetneje prevzeta z romanskim posredovanjem, kot so *Celje*, *Ptuj*, *Soča*,⁴ pa tudi na antropolekseme, npr. imena svetnikov, kot so *Jurij*⁵ in podobno. Če izključimo tovrstno besedje, lahko ugotovimo, da je starih romanizmov iz apelativov v slovenščini zelo malo. O točnem številu bi bilo težko govoriti, in sicer iz različnih razlogov, ki bodo deloma razvidni tudi iz nadaljevanja tega prispevka.⁶ Naj med njimi na tem mestu izpostavim predvsem težave pri določanju dejanskega jezika prevzema, saj pri nekaterih besedah jezikoslovci še vedno niso popolnoma prepričani, ali so bile prevzete neposredno ali pa s posredovanjem kakega drugega jezika.

Trenutno stanje raziskav kaže na približno 150 tovrstnih izposojenk v slovenščini. Gre večinoma za samostalnike, ki so največkrat prevzeti v prvotnem, najbolj značilnem in konkretnem pomenu, kakor je pri izposojenkah običajno. Stanje v slovenščini bom v nadaljevanju primerjala s tistim v drugih južnoslovanskih jezikih, v prvem delu prispevka se bom posvetila predvsem primerjavi med značilnostmi slovenskih in hrvaških starejših romanizmov.

1.2 Hrvaščina na tem področju seveda kaže precej drugačno podobo kot slovenščina. Med vsemi slovanskimi jeziki ima namreč ravno hrvaščina največ starih izposojenk romanskega izvora. Za njihovo preučevanje je, kot je v romanistični javnosti dobro znano, zaslužen zlasti Petar Skok, čigar delo so nadaljevali in dopolnjevali njegovi nasledniki, med katerimi naj omenim zlasti zdaj že pokojnega Vojmirja Vinjo. Pri tem mislim na njegovo monografijo v dveh delih *Jadranska fauna* (Vinja 1986), predvsem pa na njegovo zadnje, monumentalno delo *Jadranske etimologije* (Vinja 1998–2004) v treh zvezkih, kjer je ovrgel ali popravil marsikatero Skokovo trditev in dopolnil njegove podatke. Žal pa je slovenščina v tem delu premalo upoštevana; predvsem jo pogrešamo v primerih, ko bi lahko bolje osvetlila kak hrvaški romanizem.⁷

Pomemben prispevek iz romanističnih vrst k naši snovi tako glede slovenščine in hrvaščine kot tudi glede drugih južnoslovanskih jezikov predstavlja delo Luciana Rocchija *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali* (Rocchi 1990), v katerem je obdelanih prek 400 izhodiščnih besed, od katerih so skoraj vse, razen nekaterih zelo redkih izjem, o katerih bomo še govorili, dale vsaj eno, če ne celo več izposojenk v hrvaščini, medtem ko naj bi slovenske izposojenke izhajale le iz dvainšestdesetih. V tem delu slovenščina, o kateri avtor za nameček tudi

⁴ Snoj, ESSZI 87, 336–337, 386.

⁵ Ramovš 1936: 51.

⁶ Ti razlogi so podrobneje pojasnjeni v Šega 2000, zlasti 162–164.

⁷ Tako na primer Vinja v geslu *blūta* (JE 1: 57–58) ne upošteva slovenskih oblik, čeprav v bibliografiji navaja prve tri zvezke ESSJ. Zato ne poveže sln. *blūta* 'rana, ki jo konju naredi sedlo' (Istra), *blutina* 'rana, v kateri že gnije kost' (oboje v ESSJ 1: 28, a brez navedbe točne lokacije) s sorodnim *bjūta* 'žulj ili rana od samara na konju ili magarcu' s Cresa in drugimi hrvaškimi oblikami s primerljivim pomenom, kar bi morda pripomoglo k razumevanju pomenskega razvoja izposojenk iz končnega izhodišča *abluta*, REW 32.

ni popolno informiran, kar je po svoje razumljivo,⁸ ostaja nekoliko v senci drugih južnoslovanskih jezikov, predvsem seveda hrvaščine. Zato je kar nekaj slovenskih starejših romanizmov v tem delu spregledanih, čeprav so njihove vzporednice v drugih južnoslovanskih jezikih ali vsaj v hrvaščini sicer navedene, tako npr. dva zgodaj izposojena slovenska toponima iz končnega izhodišča *sanctus* (REW 7569) pred svetniškim imenom (prim. razdelka 1.4 in 2.6). Poleg tega je treba upoštevati, da je od izida te knjige minilo že več kot 20 let.

Vsekakor za hrvaščino velja isto kot za slovenščino: tudi točnega števila hrvaških starejših romanizmov za zdaj ni mogoče navesti, zgovoren pa je podatek, da naj bi bilo po zadnjih ugotovitvah samo v Skokovem etimološkem slovarju hrvaškega in srbskega jezika (ERHSJ) in v preostalih njegovih prispevkih navedenih celo več kot tisoč tako imenovanih »dalmatskih leksikalnih ostalin«, ki so potrjene v hrvaških in črnogorskih govorih.⁹

Za romanistiko je izjemno pomembno, da so hrvaški starejši romanizmi kdaj pa kdaj izposojeni tudi iz izhodiščnih besed, ki se drugod po Romaniji¹⁰ niso ohranile ali pa so se ohranile samo v sledih, včasih niti ne na sosednjih območjih.¹¹ Zanimivi so tudi starejši romanizmi iz predlog, za katere najdemo vzporednice le na čisto nasprotnem delu romanskega govornega področja. Tak primer je recimo hrvaška beseda *liganj* 'kalamar, Loligo vulgaris' z različicami, prevzeta iz neke romanske predloge, ki nadaljuje protoromansko lokalno ustreznico latinskega *loligo*, *-inis*. Do nedavnega je veljalo, da je ta latinska beseda preživela samo kot izposojenka v hrv. *liganj*, dokler ni šele pred dobrima dvema desetletjema iz besedja, ki ga je zbral španski jezikoslovec Manuel Alvar, postalo prvič jasno razvidno, da se ohranja tudi kot romanski refleks, in sicer v portugalskem *lula*, česar romanisti do nedavnega niso opazili.¹² Razumljivo: jezikoslovci z Iberskega polotoka, sploh romanisti, se z južnoslovanskimi jeziki načeloma ne ukvarjajo kaj dosti in tudi po slovanskih etimoloških slovarjih ne brskajo, kar pa bi se jim bilo v tem primeru obrestovalo,

⁸ Če že ne drugega, je imel avtor v času nastajanja dela na voljo le prva dva zvezka ESSJ, zaradi česar ga je lahko upošteval le do konca črke O.

⁹ »... més de mil vestigis lexicals dalmàtics en les parles croates i montenegrines recollits en la vasta obra etimològica de Petar Skok ...« (Vuletić 2010: 315).

¹⁰ Tako imenujemo v romanistiki celoto območij, ki so nekdaj pripadala rimskemu imperiju in kjer se je (domnevno seveda ne povsod v enaki meri) nekdaj govorilo latinsko.

¹¹ Pozneje bomo videli, da najdemo vsaj en tak primer tudi v slovenščini.

¹² Alvar 1988: 2184–2186. Naj omenim, da je Alvar besedje, ki izhaja iz *loligo*, le zbral in zapisal, ni pa ga še povezal s tem izhodiščem, ravno tako ni opozoril na vzporedje s hrvaškim romanizmom. To je storil nekaj let pozneje na podlagi Alvarjevega besednega materiala šele Žarko Muljačić (Muljačić 1994: 231). Portugalski etimološki slovar (Machado, DELP 3: 449) tako sicer zavrača docela neverjetno starejšo etimologijo iz lat. *luna* 'luna', zagovarja pa drugo, pomensko in fonetično nekoliko verjetnejšo, ki besedo povezuje s poznolat. *lūra* 'vrečka, torba'. To izhodišče ima v primerjavi z *loligo* najmanj to pomajkljivost, da iz njega ne najdemo nobene vzporednice v drugih romanskih jezikih, saj vse obstoječe romanske besede, ki jih povezujejo s to predlogo, izhajajo iz različice s protoromanskim kratkim *u*, ki bi v portugalsščini dal *o*, poleg tega po arealu, ki pokriva Francijo (zlasti Normandijo) in del severne Italije, ne ustrezajo, za nameček pa še nobena od njih ne pomeni 'kalamar'. Prim. FEW 5: 465, geslo *lūra*.

saj je *liganj* z navedenim latinskim izhodiščem, ki več kot očitno pojasnjuje tudi izvor navedenih romanskih oblik, povezal že Miklošič (EWSS 168). Tretja, zadnja izdaja Meyer-Lübkejevega etimološkega slovarja romanskih jezikov iz leta 1935 gesla *loligo* nima, v romanistiki pa na žalost rado obvelja pravilo, da »quod non est in *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, non est in mundo«. Škoda, saj je ta jezikovna ostalina zelo lep zgled ohranjanja leksemov na obrobju nekega jezikovnega področja, tako rekoč šolski primer za arealno lingvistiko.¹³ Kot vemo, je zašla sicer tudi v slovensko *ligenj*, ampak najverjetneje samo kot poznejša izposojenka iz hrvaščine s podomačenim sufiksom.¹⁴ Takih zanimivih romanizmov, ki jih pozna od vseh slovanskih jezikov samo hrvaščina, bi lahko navedli še več, vendar bi se s tem oddaljili od teme prispevka.

1.3 Govorili bomo torej predvsem o starejših romanizmih, ki so skupni slovenščini in hrvaščini, vendar se za začetek najprej razglejmo nekoliko širše. Areal razširjenosti latinskih predlog za vsakega od slovenskih starejših romanizmov sem zelo natančno obdelala: preverila sem njeno prisotnost tako v obliki romanskih refleksov v romanskih jezikih kot tudi v obliki neposrednih izposojenk v vseh slovanskih jezikih vključno s staro cerkveno slovaščino, ravno tako v germanskih in keltskih jezikih, v berberščini, albanščini itd. Ta analiza je pokazala, da gre z le zelo redkimi izjemami za izhodišča prevzema, katerih romanski areal pokriva tudi severno Italijo, čeprav ne nujno vedno današnjemu slovenskemu govornemu območju sosednja ozemlja. Poleg tega sem lahko ugotovila, da so romanski refleksi iz istih izhodiščnih besed v največjem številu primerov že zgodaj izposojeni vsaj v hrvaščino, če ne tudi še v druge južnoslovanske, pogosto pa še v druge slovanske in/ali tudi neslovanske jezike. V teh primerih gre za stare kulturne izposojenke, kot so *banja* iz *balnea* (REW 916),¹⁵ *breskev* iz *persica* (REW 6247), *češnja* iz *cerasea* (REW 1823), *vino* iz *vinum* (REW 9356)¹⁶ in podobne. Najmanj starejših romanizmov imata razumljivo makedonščina in bolgarščina, kjer je očitnejši grški vpliv, pri čemer velja omeniti, da pravzaprav vse tiste, ki jih poznata, najdemo tudi v drugih južnoslovanskih jezikih.¹⁷ Beležimo tudi

¹³ Ali kakor se je o nekem drugem starejšem hrvaškem romanizmu s podobnim arealom s prav prisrčno znanstveno navdušenostjo, skorajda vznesenostjo izrazil Luciano Rocchi: »splendido esempio di norma delle aree laterali di bartoliana memoria« (Rocchi 1990: 124).

¹⁴ Prim. razdelek 2.3.

¹⁵ Kadar je pomen latinskega izhodišča enak kot v slovenski izposojenki, ga ne navajam. Kadar ni tako, navajam pomen, vendar v slovenskem prevodu; pri Meyer-Lübkeju namreč najdemo samo nemške ustreznice. Končno latinsko izhodišče vsake izposojenke navajam v obliki, kakor je zapisana v REW, čeprav danes romanistika teži k fonetičnemu zapisu z zvezdico, na primer v novem spletnem romanskem etimološkem slovarju *Dictionary étymologique roman* (prim. <http://www.atilf.fr/derom>). Tako sem se odločila zaradi tradicije, ki so je morda slovanski bralci romanističnih besedil bolj vajeni, in zato, ker natančna glasovna podoba izhodiščnih besed v tem prispevku pravzaprav ni bistvena.

¹⁶ Prim. ESSJ 1: 11, 42, 88; 4: 318–320.

¹⁷ Izjemi s povsem zanesljivo etimologijo sta po mojem vedenju zaenkrat le dve, namreč *kopona* 'tehtnica' iz izhodiščnega *campana* (REW 1556) in glagol *komkam*, -avam 'obham' iz *communicare* (REW 2090). Prim. BER 3: 196; 2: 573.

take starejše romanizme, ki so znani na celotnem južnoslovanskem področju z izjemo njegovega makedonsko-bolgarskega dela, v nekaj primerih pa je starejši romanizem v makedonščini in/ali bolgarščini najverjetneje nekdanj obstajal, a o tem nimamo neposrednih dokazov, saj beseda ni nikjer zapisana.¹⁸

1.4 Osredotočimo se zdaj na starejše romanizme, ki so skupni slovenščini in hrvaščini. Slednja seveda poleg tistih, ki so skupni s slovenskimi, pozna še mnoge zgodaj in neposredno prevzete besede iz romanskih izhodišč, ki slovenščini vsaj za zgodnjo fazo izposoje, o kateri govorimo tule, niso znana, medtem ko imajo tako rekoč vsi slovenski starejši romanizmi vzporednice v ustreznih izposojenkah v hrvaščini.¹⁹ To pravilo se potrjuje v tolikšni meri, da nam že odsotnost vzporednega starejšega romanizma v hrvaščini za domnevne starejše romanizme v slovenščini lahko zbudi upravičen sum v pravilnost domneve o neposredni in zgodnji izposoji besede iz romanske predloge in s tem v pravilnost kake predlagane etimološke rešitve zanjo. Tak primer je nepregibni pridevnik *sent*, ki nastopa v številnih slovenskih toponimih kot prilastek pred svetniškim imenom. Po mnenju večine jezikoslovcev naj bi bil sicer prevzet iz srednje visoke nemščine,²⁰ vendar pa so nekateri zanj predlagali tudi neposredni in zgodnji prevzem iz neke romanske predloge, ki je izhajala iz lat. *sanctus* (REW 7569). Romansko etimologijo sta zagovarjala Mende (1951: 111), ki je besedo povezoval s stben. *sen*, *sen* oz. fl. *sent*, *sant*, in pozneje Kronsteiner (1983: 46), ki je domneval, da je šlo za neposredno izposajo iz alpske romanščine na področju salzburške nadškofije.²¹ V tem primeru je eden od argumentov, ki govorijo proti prevzemu te besede iz romanske predloge in potrjujejo tezo o germanskem izhodišču, med drugim nedvomno tudi odsotnost vzporedne izposojenke v hrvaščini.²²

¹⁸ Bolgarska ustreznica slovenskemu in hrvaškemu starejšemu romanizmu *ocel* z nekaj različicami iz *aciale(m)* (REW 103) na primer ni znana, njen nekdanji obstoj pa po Skokovemu mnenju (ERHSJ 2: 540) vendarle potrjuje starejši romunski slavizem *oțel*, ki je bil lahko prevzet samo na skrajnem vzhodu južnoslovanskega govornega področja. O tem in na splošno o starejših romanizmih v slovenščini in na makedonsko-bolgarskem govornem področju sem že pisala (Šega 2003), vendar je to besedilo pri nas nedostopno, zato njegovo poslovenjeno, prirejeno in z novjšimi spoznanji dopolnjeno različico pripravljam za *Jezi-koslovne zapiske* kot nadaljevanje pričujočega prispevka.

¹⁹ Z res zelo redkimi izjemami; en tak primer obravnavam v odstavku 3.2.

²⁰ Tako že Štrekelj 1896: 164, za njim Striedter-Temps 1961: 217, Furlan v ESSJ 4: 32 in tudi Rocchi 1990: 314.

²¹ Po njegovem mnenju, ki ga prevzame Greenberg (2000: 53), naj bi pri prevzemu prišlo do substitucije rom. *s* z asla. *ś*, kar se je pozneje v sln. razvilo v *š* kakor v *maša*. Opozoriti je treba, da pozicija *s* v besedah ni enaka, tudi izvor ne docela, saj *mīssa* za razliko od *sanctus* vsebuje dvojni konzonant, kar je lahko razlog za drugačno artikulacijo (Laušberg, RS II, § 491).

²² Dodaten argument proti prevzemu v najzgodnejšem obdobju je, da bi pri tako starih romanizmih pričakovali asla. substitut *ē* ← *an* kakor v *set-* ← *sanctu* ali pa, če je bil v romanski predlogi prisoten že ejevski vokal, vsaj substitucijo stben./stfurl. *en* → asla. *ē* > *e*, torej sln. *še(t)*, ne pa *šen(t)*. Domneva o nekoliko poznejši izposoji iz srednje visoke nemščine po denazalizaciji praslovanskih nosnikov to težavo učinkovito razreši.

2 Romanizmi in »romanizmi«

2.1 Že na začetku je treba opozoriti, da je pri preučevanju starejših romanskih izposojenk, ki jih poznata tako slovenščina kot hrvaščina, potrebna zelo velika previdnost: včasih gre res za neposredne in stare romanizme, večkrat pa tudi za besede, ki z vidika slovenščine niso nič drugega kot mlajši hrvatizmi oz. srbohrvatizmi. Odločitev sicer na srečo ni vedno težka. Vzemimo za primer slovensko besedo *spužva*, ki je po ugotovitvah etimologov izposojena iz hrvaškega *spužva*.²³ V hrvaščino je bila res izposojena zgodaj in neposredno iz starodalmatske predloge, ki je nadaljevala lat. *spongia* 'spužva, morska goba'. O tem priča hrvaški refleks *u* za praslovanski nosni ojevski samoglasnik, ki je ob prevzemu nadomestil protoromansko glasovno skupino *o* + nosni soglasnik, medtem ko bi ob neposredni izposoji v slovenščino beseda vsebovala slovenski substitut za praslovanski nosnik, namreč *o*, in bi se potemtakem glasila **spožva*. Navedeni primer torej ni težaven, saj razlika v substitutih takoj pokaže na posredno izposojjo. V nekaterih primerih pa beseda vsebuje samo glasove, za katere poznata slovenščina in hrvaščina enake substitute. Ne glede na to, ali je šlo za posredni ali neposredni prevzem, sta torej slovenski in hrvaški rezultat homofoni besedi; to pa seveda skoraj popolnoma onemogoči delo jezikoslovcu, ki bi želel razlikovati neposredno prevzet starejši romanizem v slovenščini od mlajšega hrvatizma. Starejši romanizem *sipa* 'Sepia officinalis' z izhodiščem v *sepia* (REW 7872) naj bi bilo tako po Skoku mogoče najti od Istre prek Dalmacije pa vse do Črne gore in tudi v slovenščini.²⁴ Marko Snoj (ESSJ 3: 236) sledi Skoku v domnevi, da je tudi slovensko *sipa* kakor hrvaško *sipa* izposojeno iz neke romanske predloge; ogreva se torej za neposredni prevzem. Vendar pa je treba priznati, da nam glasovna podoba tega morebitnega starejšega romanizma o poti izposoje ne more povedati prav nič, saj bi beseda zvenela enako, če bi šlo za neposredni in starejši romanizem ali če bi šlo za mlajšega iz istrsko it. *šipa* (ESSJ 3: 236) ali pa če bi bila prevzeta posredno, prek hrvaščine. V takih primerih neposredni in zgodnji prevzem lahko potrjujeta prisotnost topoleksemov iz določene izposojenke in njena izpričanost v slovenskih narečjih.²⁵

2.2 Zgodnjo in neposredno izposojjo lahko torej poleg ustreznih substitutov potrjujejo tudi nekatera druga dejstva, recimo to, da beseda nastopa kot topoleksem, zlasti še, kadar gre za krajevna imena, za katera obstajajo že zelo stari zapisi. Tako npr. zapis *Physchs* iz leta 1250 (Bezljaj, SVI 1: 51) kot najstarejši za krajevno ime *Bič* pri Stični priča o zgodnjem obstoju starejšega romanizma *beč* s pomenom 'vodnjak, v katerem voda sama izvira iz tal' (Plet.) iz končnega izhodišča *bütis* (REW 1427)

²³ Bezljaj, ESSJ 3: 72; Snoj, SES 599; Skok, ERHSJ 3: 14.

²⁴ Skok, ERHSJ 3: 240.

²⁵ Res jo srečamo pri Pleteršniku, ki navaja Cigaleta in Janežiča, Erjavčev izpis iz prirodopisa živalstva A. Pokornega in Erjavčev zapis v spisu *Iz potne torbe* za območje, ki ga avtor označuje kot »Primorje in otoci«. Slednje bi bilo zanesljivo ljudsko gradivo, a ne s slovenskega govornega območja. Vendar vemo, da so tudi nabrežinski ribiči za tega glavanožca uporabljali izraz *sipa* (Godnič 1979).

oz. *büttia* (REW 1425),²⁶ zapis *Costel* iz leta 1363 o obstoju toponima *Kostel* iz apelativa *kostel* 'utrdba, grad' s končnim izhodiščem v lat. *castellum* (REW 1745),²⁷ posredno, se pravi kot očiten prevod nezabeležene slovenske oblike, pa tudi zapis *Patriarchsdorf* iz leta 1334 za današnje *Podreča* o obstoju starejšega romanizma *podreka* s končnim izhodiščem v *patriarcha* (REW 6296a).²⁸ Vendar nekatere besede že zaradi svojega pomena redko ali sploh ne nastopajo kot toponomastične osnove, poleg tega pa na podlagi odsotnosti zelo starih zapisov krajevnih imen še ne moremo popolnoma zanesljivo trditi, da vsaj nekatera od njih niso kljub temu res stara.

2.3 Zato je še toliko pomembnejši drugi dokaz o starosti in neposredni izposoji, to je prisotnost narečnih oblik, po možnosti na območjih, kjer je posredovanje hrvaščine v procesu prevzema izključeno.²⁹ V nasprotnem primeru, torej če besedo pozna samo knjižna slovenščina in narečnih zapisov ni, lahko utemeljeno sumimo na posredovanje hrvaškega jezika. Slovenski hrvatizmi iz starejših romanizmov so namreč pogosto specifični in zato prepoznavni tudi po svojem pomenu: večinoma poimenujejo sredozemske rastline in živali, pretežno seveda morske, tako *luben* 'brancin, Labrax lupus' ← hrv. *luben* z izhodiščem v *lūpīnus* 'volčji, nanašajoč se na volka' (REW 5170),³⁰ *brnistra* 'šibasta obmorska grmičasta rastlina z rumenimi cveti, Spartium junceum' ← hrv. *brnistra* z izhodiščem v *genīsta* (REW 3733),³¹ *blitva* iz **betula*, manjšalnice besede *bēta* 'pesa' (REW 1064), pod vplivom *blītum* (REW 1173),³² že omenjeni *ligenj* iz *lolīgo* in še kaj bi se našlo. V hrvaščini so te besede seveda res starejši romanizmi, pri katerih je bil jezik izposoje neredko izumrla stara dalmatščina, medtem ko so bile v slovenščino sprejete pozneje in posredno prek hrvaščine kot botanična ali zoološka poimenovanja, o čemer priča dejstvo, da v slovenskih primorskih govorih niso v uporabi in tudi za pretekla obdobja niso potrjeni. Bezljaj v ESSJ pri izposojenkah ni vedno čisto jasen oz. se končni odločitvi včasih preprosto izogne. Ponekod sicer jasno zapiše, da gre ali da gre verjetno za hrvatizem, tako npr. pri geslu *blitva* (ESSJ 1: 27). V številnih primerih pa samo na-

²⁶ Bezljaj, ESSJ 1: 15.

²⁷ Bezljaj, ESSJ 2: 22. Za ustrezne hrvaške toponime prim. razdelek 3.6.

²⁸ Bezljaj, ESSJ 3: 72. Besede ni v Meyer-Lübkejevem romanskem etimološkem slovarju, ker romanskih ljudskih refleksov ni. V slovarju starejših latinizmov in romanizmov v slovenščini (Šega 2006) so suponirane latinske izhodiščne besede, torej take, ki v romanskih refleksih niso potrjene, označene z grško črko *α* za številko gesla, ki bi bilo v REW po abecedi pred njimi. Tak sistem označevanja je uporabil Rocchi (1990), ki to geslo obravnava na str. 265–266.

²⁹ Tako na primer obstoj oronima *Žaknovec* v občini Ilirska Bistrica, ki se po zagotovitvi Metke Furlan nahaja na območju zunaj možnosti jezikovnega vpliva čakavščine (Furlan 2009: 419), priča, da sln. **žaken* ni moglo biti prevzeto s hrvaškim posredovanjem, medtem ko na podlagi mtpn. *Žakno* v naselju Gradno v občini Brda pri Novi Gorici ne moremo sklepati, ali gre za čakavizem ali ne, saj na tistem območju »čakavizme lahko pričakujemo« (Furlan 2009: 419).

³⁰ Skok, ERHSJ 2: 323.

³¹ Skok, ERHSJ 1: 107.

³² Skok, ERHSJ 1: 163–164.

vede vzporedno srbohrvaško obliko brez natančnejših podatkov in ne pove izrecno, kakšna naj bi bila po njegovem pot izposoje, tako denimo v geslu *brnistra* (ESSJ 1: 46–47). Nekoliko preseneča, da je mogoče danes v slovenski etimologiji zaslutiti nekakšno težnjo, da bi vsaj nekatere od teh besed obravnavali kot neposredne izposojenke, torej kot starejše romanizme. Tako dve od pravkar navedenih besed, to sta *blitva* in *ligenj*,³³ Marko Snoj v *Slovenskem etimološkem slovarju* izvaja neposredno iz romanske predloge, za *luben* in *spužva*³⁴ ostaja pri izposoji prek hrvaščine, besede *brnistra* pa v njegovem slovarju ni, saj upošteva le pogostejše besede. Sama bi se glede prvih dveh z njim težko strinjala, saj sta *ligenj* in *blitva* besedi, ki ju slovenska narečja ne poznajo, tudi tista ne, ki so še danes v stiku z romanskim jezikovnim svetom. V koprskem zaledju namreč sploh ne vedo za *blitvo*, ker to rastlino poimenujejo s furlanizmoma *bledež* ali množinsko *blede*.³⁵ Kot poimenovanje za lignje pa je pri slovenskih ribičih v zaledju Trsta zabeležen mlajši romanizem,³⁶ poleg tega Pleteršnik beleži obliko *liganj*, ki jo je našel v Erjavčevi *Torbi* na lokaciji, ki jo navaja kot »Primorje in otoci«, kar bi pomenilo, da gre za hrvaško besedo, in v Schoedlerjevi *Zoologiji* iz leta 1875, kar pomeni, da gre za rabo v strokovnem besedilu. Dejstvo, da sta besedi prisotni izključno v knjižnem jeziku, po mojem mnenju torej kaže, da gre pri obeh prej za izposajo iz hrvaščine, ki pri sredozemskih fitonimih in zoonimih tudi sicer ni redkost.³⁷

Tehten argument za predpostavko o neposredni izposoji nekega leksema je lahko seveda prisotnost vzporedne starejše izposojenke v drugih slovanskih jezikih, namreč zahodno- in vzhodnoslovanskih, in zdi se, da ta je argument vsaj glede izposojenke *blitva* prepričal tudi Snoja.³⁸ Vendar pa je treba pri sklepanju o tem zelo natančno poznati zgodovino vseh domnevnih neposrednih starejših romanizmov v vseh jezikih, kjer se pojavljajo oz. kjer naj bi se pojavljali, saj gre tudi v teh primerih lahko za posredno izposajo, bodisi med slovansko bodisi prek nemščine. Zato je treba zelo podrobno preučiti domnevne vzporedne izposojenke v vseh slovanskih jezikih in značilnosti besedila, kjer so zabeležene, posebno pozornost pa posvetiti času prvega zapisa. Morda bodo taki primeri povzročali vsaj nekaj manj težav, ko bomo nekoč imeli tudi za slovenščino zgodovinski slovar z natančnimi podatki o prvem zapisu za vsak lekssem, kot jih večinoma poznajo drugi evropski jeziki.

³³ Snoj, SES 46–47, 356.

³⁴ Snoj, ESSJ 3: 301; Snoj, SES 599.

³⁵ Tako v Dekanah pri Kopru po poizvedovanju avtorice.

³⁶ Nabrežinski ribiči so po ugotovitvah Neve Godnič za ta pomen rabili beneško izposojenko, namreč *k'r'mal* (Godnič 1979: 110; navajam v avtoričinem fonetičnem zapisu), očitno iz ben. *caramal*, kar se razvije z metatezo iz *calamar*.

³⁷ Tezo o izposoji iz hrvaščine za sln. *ligenj* zagovarja tudi Rocchi (1990: 218). Neizpričanost besede v narečjih in raba mlajšega romanizma pri nabrežinskih ribičih bi to mnenje potrjevala. Seveda lahko po drugi strani vedno domnevamo, da so sedanje iz beneščine ali furlanščine izposojene slovenske narečne oblike le novejši izrazi, ki so v slovenskih narečjih izpodrinili starejše romanizme, v tem primeru torej **ligenj*. Dokazov za to domnevo pa zaenkrat seveda nimamo.

³⁸ Bezljaj v ESSJ namreč ob *blitva* navaja tudi staročeško obliko.

2.4 Naj omenim še en, nekoliko drugačen tip slovenskih domnevnih hrvatizmov, ki so izposojeni iz hrvaških starejših romanizmov. Ti ravno nasprotno od prej omenjenih niso nujno znani knjižnemu jeziku, čeprav nekatere od njih najdemo tudi v SSKJ, ampak obstaja precejšnja verjetnost, da so bili skupaj s številnimi drugimi hrvaškimi besedami izposojeni v narečjih ob hrvaški meji. Tako je npr. sln. *košulja* iz hrv. *košulja* z latinskim izhodiščem *casūbla, casūla* (REW 1752) zapisano le v Beli krajini, in sicer besedo najdemo pri Pleteršniku.³⁹

2.5 Opozorila bi rada tudi na zanimiv pojav, ki ga v stičnem jezikoslovju opazamo razmeroma pogosto: pod intenzivnejšim vplivom drugega jezika prevzame včasih jezik iz različnih tujejezičnih predlog kar dve ali več tujk za isti ali zelo soroden pomen. Nekaj je primerov, ko pozna hrvaščina po dva starejša romanizma z enakim pomenom iz dveh etimološko različnih romanskih predlog, slovenščina pa je prevzela le eno od njiju, kar je dodaten argument za trditev, da so bili hrvaško-romanski stiki v starejšem obdobju intenzivnejši kot slovensko-romanski. Do tega je prišlo npr. pri prevzemu romanskih predlog iz latinskim izhodiščem v *commater* (REW 2082) in *sanctulus < sanctus* (REW 7568), kar je v hrvaščini dalo *kum* in *sutal*.⁴⁰ Slovenščina je sicer že zelo zgodaj neposredno prevzela besedo *kum*,⁴¹ ki jo pozna tudi knjižni jezik,⁴² medtem ko je narečno slovensko *sútal* z različico *sutal* Pleteršnik izpisal iz Cafovega gradiva in iz Janežičevega slovarja. Neposredna izposoja besede je vprašljiva zaradi substituta *u* za nosni ojevski vokal, ki ga slovenščina, kot smo že omenili pri besedi *spužva*, normalno substituira z *o*, ne pa z *u*, pa tudi izglasni *a* v eni od različic bi lahko govoril za izposojo prek hrvaščine, čeprav je v geslu *sútel* v ESSJ 3: 344 beseda obravnavana kot neposredna izposojenka.

Naj omenim še en zanimiv primer: sln. *brnistra* (← hrv. *brnistra* s končnim izhodiščem *genista*, REW 3733)⁴³ in sopomenka *žuka, žukva* (← hrv. *žuka, žukva* s končnim izhodiščem *juncus*, REW 4619)⁴⁴ pričata, da sta bila v slovensko botanično izrazje⁴⁵ za isti pomen se pravi 'šibasta obmorska grmičasta rastlina z rumenimi cveti, Spartium junceum', prek hrvaščine sprejeta kar dva starejša romanizma. Kot drugi pomen Pleteršnik za *žuka* oz. *žukva* navaja 'die Bandweide, Salix vitellina'. Tega pomena knjižni jezik ne pozna, zapisal pa ga je Erjavec v kraju Zemon ob hrvaški meji blizu Ilirske Bistrice, kar bi pomenilo, da je res ljudski, medtem ko je prvi pomen zabeležen v Medvedovem rokopisnem latinsko-nemško-slovenskem seznamu rastlinskih imen iz leta 1857. Ni torej popolnoma izključeno, da imamo

³⁹ Bezljaj, ESSJ 2: 72; Skok, ERHSJ 2: 58–59. V gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* beseda sploh ni zabeležena. Za to informacijo se zahvaljujem dr. Tjaši Jakop z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

⁴⁰ Skok, ERHSJ 2: 231–232; 3: 366.

⁴¹ Skok, ESSJ 2: 109.

⁴² Resnici na ljubo je beseda danes nekoliko iz rabe, za ta pomen rabimo običajno germanizem *boter*. Vzporedno staro izposojenko poznajo tudi drugi slovanski jeziki.

⁴³ ESSJ 1: 46–47; 1: 107.

⁴⁴ Bezljaj, ESSJ 4: 483; Skok, ERHSJ 3: 664–665. Pleteršnik navaja obe obliki, različico *žuka* pa najdemo tudi v SSKJ. Od kod izhaja, ni jasno, saj vir ni naveden.

⁴⁵ Obe besedi najdemo v SSKJ z oznako *bot.* (= botanika).

pri *žuka* opraviti ne le z enim, temveč kar z dvema iz istega končnega romanskega izhodišča neodvisno eden od drugega prevzetima posrednima romanizmoma, čeprav med glasovnima rezultatoma obeh procesov prevzema ni nobene razlike: tisti s pomenom 'Spartium junceum' bi bil torej knjižni, strokovni hrvatizem romanskega izvora, drugi, s pomenom 'Salix vitellina', pa ravno tako hrvatizem, le da narečen in območno omejen.⁴⁶

2.6 Samo po sebi je tudi umevno, da pozna hrvaščina, ki je s starejšimi romanizmi znatno bogatejša kot slovenščina, kar po več različnih izposojenk iz etimološko sorodnih romanskih predlog, se pravi iz osnovne predloge in iz njenih različnih izpeljank, medtem ko ima slovenščina le po eno samo, in sicer iz osnovne predloge ali iz kake zelo pogoste izpeljanke. To je lepo vidno pri nekaterih krajevnih imenih: medtem ko premore slovenščina iz končnega vira *castellum* (REW 1745), kar je manjšalnica od *castrum* (REW 1750), od starejših romanizmov samo toponim *Kostel*,⁴⁷ obstajata v hrvaščini poleg različic *Kostel* in *Kostol*, ki sta potrjeni že v 13. oz. v 14. stoletju,⁴⁸ še različici *Košljun* (Krk, Split, okolica Budve) in *Košljín* (Veli Iž) iz *castellionem*⁴⁹ in *Kostrc* pri Banjaluki iz izhodiščnega *castrum* (REW 1750).⁵⁰

2.7 Pri sklepanju o večji ali manjši intenzivnosti jezikovnih stikov nam je lahko v veliko oporo že samo število toponimov, ki so bili izposojeni iz določene romanske predloge. Znatno intenzivnejšo izposojijo na hrvaškem govornem področju zaznamo npr. pri starih krajevnih imenih, izposojenih še v času obstoja nosnih vokalov iz *sanctus* (REW 7545) v kombinaciji s svetniškim imenom. Teh najdemo na Hrvaškem celo kopico,⁵¹ v Sloveniji pa poznamo le dve, ki sta bili prevzeti neposredno in zgodaj⁵². To sta toponima *Socerb* iz *Sanctus Servus* in *Sočerga* iz *Sanctus Quiriacus*,⁵³ pri katerih lahko ponovno opazujemo za slovenščino značilno substitucijo praslovanskega nosnega ojevskega vokala z *o*, medtem ko da isti praslovanski

⁴⁶ Slovenska primorska narečja za pomen 'Spartium junceum' uporabljajo izposojenki *zanęstra* in *čaneštra* (Crevatin – Russi 1976: 201), kar sta seveda mlajša romanizma beneškega izvora.

⁴⁷ Bezljaj, ESSJ 2: 22. *Kaštel* in sorodno so mlajše izposojenke (ESSJ 2: 23).

⁴⁸ Skok, ERHSJ 2: 57–58.

⁴⁹ Skok, ERHSJ 2: 167; Rocchi 1990: 117–119.

⁵⁰ Ravno tako potrjeno že v 13. stoletju. Prim. Skok, ERHSJ 2: 166.

⁵¹ Prim. ERHSJ 3: 365–366 in SiR 60, 178, 206, 217, 224, 236, 241. Med bolj znanimi sta gotovo *Supetar* in *Sutivan* na Braču, omeniti velja še *Suđurađ* na Lastovu in *Sutmiho* na Lopudu, zaradi areala pa seveda tudi črnogorsko *Sutomore* (← *Sancta Maria*) v bližini Budve.

⁵² Poznejših na *šent*, prevzetih prek srednje visoke nemščine (prim. razdelek 1.4.), je na slovenskem govornem področju seveda zelo veliko. Po Rocchiju (1990: 314) naj bi neposredne izposojenke iz lat. *sanctus* poznala le hrvaščina, saj ta avtor za slovenščino pozna le obliko *šent-*, z obstojem toponimov *Sočerga* in *Socerb* pa očitno ni seznanjen.

⁵³ Razlago teh imen je podala Metka Furlan v ESSJ 4: 32. Gre za redki in danes manj znani svetniški imeni, kakršna danes niso več običajna in jih v takih sintagmah lahko najdemo tudi na Hrvaškem, npr. *Supokrač* (← *Sanctus Pancratius*, ERHSJ 3: 365) na Šipanu in podobno.

glas v hrvaščini *u*. Naj navedem še en primer s področja krajevnih imen: če imata prav Bezlaj in Skok,⁵⁴ je v slovenščini nekoč zgodaj prevzet tudi predlog *ad* v krajevnem imenu, namreč v *Optuj*, pri čemer je končni vir latinski predlog *ad* pred krajevnim imenom *Poetovio*. Za Hrvaško beleži Skok dva taka primera, in sicer *Omišalj* (← *ad* + *musculus* in *Oprtalj* ← *ad* + *portulas*).⁵⁵

3 Vrh ledene gore?

3.1 Glede na to, kar sem o arealu južnoslovanskih starejših romanizmov povedala že na začetku (1.3), se razume, da se lahko v primerih, ko starejši romanizem iz istega latinskega izhodišča najdemo v vseh južnoslovanskih jezikih razen v slovenščini, upravičeno vprašamo, če podatki, ki jih imamo na voljo, res verodostojno prikazujejo dejansko jezikovno stanje v tem časovno tako oddaljenem obdobju. Tako npr. v slovenščini ni znan noben starejši romanizem iz končnega *calx*, *-ce* 'apno' (REW 1533), medtem ko je hrvaški samostalnik *klak* zabeležen le 30 kilometrov od današnje slovenske državne meje. Ker je *klak* v hrvaščini arhaična beseda, ki jo najdemo le v narečjih in starejših zapisih, v drugih rabah pa jo je nadomestila beseda *apno*, bi lahko navsezadnje domnevali – ne da bi seveda za zdaj imeli za to kake dokaze –, da je morda vzporedna stara izposojenka iz iste predloge nekdanj obstajala tudi v slovenščini, le da se v narečjih pač ni ohranila, v pisnih dokumentih pa ni zabeležena.⁵⁶

Če gremo še nekoliko dlje: ne moremo popolnoma izključiti možnosti, da so v slovenščini nekdanj obstajale kake starejše, hrvaškim vzporedne izposojenke, ki so bile pozneje opuščene in nadomeščene z domačimi tvorbami ali mlajšimi izposojenkami. V enem primeru se je ta predpostavka pred kratkim celo potrdila: Metka Furlan je nedavno⁵⁷ v Alasijevem slovarju odkrila doslej povsem prezrto geslo *vacně* s pomenom 'sluga' in ugotovila, da ne gre za nič drugega kot za starejšo izposojenko **zakъnъ* iz romanske predloge, ki ima končno izhodišče v lat. *diaconus* (REW 2623), s čimer se je areal tega starejšega romanizma razširil s hrvaškega govornega področja, na katero je bil po našem vedenju omejen dotlej,⁵⁸ tudi na slovensko.

Da v jezikovnem razvoju mlajše izposojenke neprestano izpodrivajo starejše, za jezikoslovca ni nič novega. V slovenščini, ki je bila že zgodaj izpostavljena precej močnemu germanskemu vplivu, poznamo več primerov, ko so poznejši germanizmi izpodrinili starejše izposojenke romanskega izvora, in za nekatere starejše latinizme oz. romanizme v slovenščini imamo na voljo celo konkretna jezikovna dejstva, ki

⁵⁴ Skok, ERHSJ 2: 561; Bezlaj 1981: 8 = ZJS 630; Bezlaj, ESSJ 1: 127; enako Snoj, ESSZI 334–335.

⁵⁵ Skok 1917/18: 136; SiR 1: 24, 32.

⁵⁶ Dodaten argument, ki podpira mnenje o nekdanj širšem arealu južnoslovanskih izposojenk iz tega izhodišča, je dejstvo, da besedo *klak* najdemo tudi v starocerkvenoslovenskem kodeksu, ki izvira z današnjega bolgarskega govornega področja (Miklošič, LPGL 287).

⁵⁷ Furlan 2009.

⁵⁸ Prim. ERHSJ 3: 670 (geslo *žakan*); Rocchi 1990: 160–161 (geslo *diaconus*).

tak proces potrjujejo. Tako je za pomen 'sladek sok iz mletega grozdja ali sadja' pri Pleteršniku izpričana beseda *mest* (s polglasnikom *ə* iz psla. *v*), kar je seveda za starejši romanizem iz *mustum* 'mošt' (REW 5783). Vendar standardna slovenščina danes pozna samo še glagol *mastiti*, ki je izpeljan iz tega samostalnika.⁵⁹ Beseda *mošt*, ki je zdaj v splošni rabi v našem pomenu namesto omenjene besede *mest*, je z vidika slovenščine germanizem, saj je izposojena nekoliko pozneje iz srvn. *most*, to pa je seveda ravno tako zgodaj prevzeto iz istega latinskega izhodišča. Podoben pojav lahko opazujemo pri besedi *ocel* 'jeklo'⁶⁰ ← *aciale* (REW 103), ki je v slovenščini arhaična,⁶¹ namesto nje pa danes uporabljamo germanizem *jeklo* približno enake starosti iz stvn. *eckel* z istim končnim izhodiščem (ESSJ 1: 225). Če sodimo po takih primerih, ne moremo izključevati obstoja še drugih starejših romanizmov, o katerih pa zaradi odsotnosti pisnih potrditev vsaj za zdaj ne vemo še ničesar.

3.2 Možnost, da so nekdam poleg teh romanizmov, ki so pisno potrjeni in zabeleženi, obstajali še drugi, ki pa so pozneje izginili in se za njimi ni ohranila nobena sled, je še toliko bolj verjetna, če pomislimo na usodo zgoraj omenjene starejše romanske izposojenke iz suponirane predloge **patriarcha*⁶² s pomenom 'oglejski patriarh' na slovenskem in hrvaškem govornem območju.⁶³ Izhodiščna romanska beseda je po izvoru grecizem iz gr. *πατριάρχης* 'družinski poglavar; patriarh', kot izposojenka pa se ohranja v priimku *Podreka*, ki je omejen na skrajni zahod slovenskega govornega ozemlja.⁶⁴ Vendar pa vse kaže, da je imela izposojenka v starejšem obdobju razvoja južnoslovenskih jezikov, vsaj slovenskega in hrvaškega, vendarle širši areal. Beseda je namreč zapisana tudi v nekem starem hrvaškem besedilu, a le enkrat samkrat. Gre za eno starejših besedil iz *Istarskega razvoda* z letnico 1275. Za ta pomen najdemo v hrvaščini že leta 1405 in odtlej vedno samo mlajše *patrijarh*.⁶⁵ Starejši romanizem *podreka* si zasluži še prav posebno pozornost romanistov, saj se izhodiščna beseda, iz katere je očitno prevzet, v romanskih jezikih sploh ni ohranila kot ljudska oblika.⁶⁶

Isto kot o *podreka* bi lahko rekli še o eni izredno zanimivi besedi, ki je poleg tega eden od silno redkih slovenskih starejših romanizmov brez ene same vzporednice v hrvaščini. Gre za samostalnik *jer* z nekaj sorodnimi oblikami, kar je, kot

⁵⁹ V slovenskem knjižnem jeziku ga najdemo le s pomenoma 'mečkati, mleti sadje, zlasti grozdje' in 'uničevati rastlinske škodljivce s stiskanjem' (SSKJ), Pleteršnik pa navaja tudi *mastiti olike*, pomen 'gnesti, tlačiti' in zanimivo besedno zvezo *vedomec ga je mastil*.

⁶⁰ Besedo navaja Miklošič (EWSS 219), Pleteršnik jo beleži na vzhodnem Štajerskem.

⁶¹ O tej besedi gl. še v razdelku 3.2.

⁶² Prim. razdelek 2.2.

⁶³ Rocchi v geslu *patriarcha* obliko *Podrecca*, za katero pravi, da jo srečamo v furlanski onomastiki, sicer omenja, ne pove pa, da gre pravzaprav za slovenski priimek (1990: 265).

⁶⁴ Ramovš 1936: 40–41; Bezljaj, ESSJ 3: 72.

⁶⁵ Skok, ERHSJ 2: 622.

⁶⁶ Wartburgov FEW (8: 21) za galoromansko področje sicer navaja tudi latinizme iz *patriarcha* v pomenu 'titre donné à certains évêques (comme celui de Lisbonne, de Venise)', vendar so izpričani šele od 16. stoletja naprej.

ugotavlja Bezljaj,⁶⁷ izposojeno iz neke nikjer izpričane romanske oblike */*jer-u*/⁶⁸ s pomenom 'duhovnik, sveti mož'.⁶⁹ Izhodiščna beseda bi bila torej ravno tako kot *podreka* na območje oglejskega patriarhata omejen romanski grecizem, bodisi iz *ἱερός* 'sveti' z elipso samostalnika v sintagmi s pomenom 'sveti (mož)' bodisi iz bolj učene cerkvene oblike *ἱερεός*.⁷⁰

Spoznanje, da sta tako *podreka* kot *jer* izposojena iz romanskih grecizmov in da sta oba izraza s področja krščanstva, bi nas lahko pripeljalo do treh zanimivih ugotovitev: da so bili na območju oglejskega patriarhata v rabi nekateri izrazi, ki so bili specifični za to področje in se drugod po Romaniji ne pojavljajo, da so bili ti izrazi večkrat grškega izvora⁷¹ in da je za isti pomen v krščanski terminologiji tega območja soobstajalo po več izrazov, kakor dokazujeta poleg številnih drugih primerov z drugih območij, ki so v romanistiki splošno znani,⁷² navsezadnje tudi zgoraj omenjeni besedi *kum* in *sutal*.⁷³ Prvi dve ugotovitvi se docela ujemata z zadnjimi spoznanji strokovnjakov za slovansko krščansko terminologijo, da verski pojmi v Brižinskih spomenikih pričajo o povezavi z verskim središčem v Ogleju in da kažejo sledi vplivov grške terminologije.⁷⁴ Starejši romanizem *jer* poleg tega predstavlja posebnost med slovenskimi romanizmi, saj načeloma, kot smo že ugotovili, velja pravilo, da če je bila predloga zgodaj izposojena v slovenščino, je bila tudi v hrvaščino. Kot izjemo bi lahko omenili še slovenske in hrvaške izposojenke iz neke romanske predloge, ki je sorodna z italijanskim *cardare*, *cardassare* in ima

⁶⁷ Kelemina 1951: 196; Bezljaj, ESSJ 1: 226–227.

⁶⁸ Ker to izhodišče v romanistični literaturi še ni bilo predstavljeno, je beseda zapisana fonetično, kot se je v zadnjem času uveljavilo v romanski etimologiji, predvsem v spletnem etimološkem slovarju romanskih jezikov *Dictionnaire étymologique roman*. Prim op. 15.

⁶⁹ Prim. op. 28.

⁷⁰ Obstaja tudi drugačen etimološki predlog Hana Steenwijka, ki omenjeno besedo povezuje s stvn. *hërro* 'gospod' (Steenwijk 1998). To bi bilo pomensko sicer zadovoljivo, čeprav je Bezljajev predlog tudi s tega vidika nekoliko ustrežnejši. Vendar pa bi se z njim težko strinjala že zaradi tega, ker obravnava in pojasnjuje samo oblike iz Rezije in Benečije, ne pa tudi vseh drugih, ki jih Bezljaj in drugi avtorji pred njim povezujejo z *jer*, se pravi toponimov *Jerova/Orova/Rova vas*, predvsem pa ne pridevnika v zapisu krajevnega imena *Jermbas* (namesto *Šembas*, prim. Kelemina 1951: 196), ki bi ga težko povezali z omenjenim starovisokonemškim samostalnikom. Če bi hotel Steenwijk postaviti res trdne temelje svojemu etimološkemu predlogu, bi moral vse te oblike pojasniti na kak drug način.

⁷¹ Med v tem besedilu obravnavanimi starejšimi romanizmi najdemo še en tak primer, to je **zakъль* ← *diaconus* (prim. razdelek 3.1).

⁷² Znamenit primer te vrste z istega pomenskega področja je alternacija *basilica* (REW 972) in *ecclesia* (REW 2823) za pomen 'cerkev' na romanskem govornem področju.

⁷³ Prim. razdelek 2.5.

⁷⁴ Tako Hannick 1996 in 2000. Po njegovem mnenju je iz krščanske terminologije Brižinskih spomenikov jasno razvidno, da »in diesem Raum, also im westlichen Pannonien, das Christentum griechischer Prägung zu jener Zeit, im 8. Jahrhundert, also noch vor Kyrill und Method, vorhanden war« (1996: 242). Med razlogi za to pa ne navaja le bližine Ogleja (2000: 801), temveč poleg sorazmerne bližine bolgarske države tudi povezave z dalmatinskimi mesti in tamkajšnjim grško govorečim prebivalstvom (1996: 242).

končni vir v lat. *carduus* 'osat' (REW 1687).⁷⁵ To da v slovenščini *gradaše*, *gredaše* 'glavnik za česanje volne' z glagolom *gradašati*, kar je bilo očitno prevzeto še pred slovansko metatezo likvid, ki naj bi bila zaključena že v 9. stoletju,⁷⁶ medtem ko hrvaščina sicer pozna izposojenke iz istega izhodišča, vendar le kot *gargaša* z nekaj različicami, kar izhaja iz nekoliko mlajše faze izposoje brez metateze.⁷⁷ Primer je še toliko zanimivejši zato, ker analize iz romanskih jezikov izposojenega besedišča kažejo, da je v primerih, ko predloga ni prevzeta istočasno v slovenščino in hrvaščino, običajno slovenščina tista, ki pozna mlajšo izposojenko, hrvaščina pa starejšo, medtem ko velja tukaj ravno obratno. Stanje nekoliko spominja na prej opisano pri izposojenkah iz *patriarcha*, le da starejša različica v tem primeru za hrvaščino sploh ni potrjena. Vendar pa ne moremo z gotovostjo trditi, da tudi hrvaščina kdaj ni imela starejše različice z metatezo s končnim izhodiščem *carduus*, ki so jo lahko pozneje izpodrinile različice iz mlajše faze prevzema, ravno tako kot ne moremo brez senčice dvoma zagotoviti, da nikoli ni obstajala kaka hrvaška ustreznica prej omenjenemu slovenskemu *jer*, ki pa se ni uspela ohraniti v nobenem od doslej znanih zapisov. Glede na to, kar smo zgoraj povedali o potrditvah za besedi **zakъnъ* v slovenščini in *podreka* v hrvaščini, namreč še vedno ni popolnoma izključeno, da je jezikoslovci ne bodo nekega dne odkrili v kakem starejšem hrvaškem besedilu ali slovarju. Naj navedem še eno izhodišče, ki je v slovenskih starejših romanizmih zastopano začuda bogateje kot v hrvaških, to je *aciale* 'jeklo' (REW 103): hrvaščina pozna samo *ocel*, slovenščina pa poleg *ocel* tudi *cel* in *čel*, pri čemer različni rezultati palatalizacije govoriyo tudi za različne romanske predloge in različna obdobja izposoje.⁷⁸ Ob tem bi lahko omenila še sln. *neta*, kar je očitno stara izposojenka iz na samo na skrajnem zahodu romanskega govornega področja potrjenega *něpta* (REW 5892).⁷⁹ Hrvaščina namreč pozna starejše romanizme iz *nepotia* (REW 5891) in iz *neptia* (REW 5893),⁸⁰ ki jih navaja Skok (ERHSJ 2: 511), iz *nepta* pa ne.

3.3 Kakršne koli daljnosežnejše končne ugotovitve je v vsakem primeru težko podati, saj je število obravnavanih besed tako majhno, da lahko nekatere podatke interpretiramo na različne, včasih celo nasprotno načine, se pravi v prid neke hipoteze ali proti njej. Kljub temu pa bi morda lahko sklepali, da trenutno potrjeni starejši latinizmi in romanizmi v slovenščini predstavljajo le vrh ledene gore romanskih izposojenk, ki jih je naš jezik poznal v najzgodnejšem obdobju svojega razvoja. Razmeroma veliko število dvojnic pri tako omejenem številu primerov razkriva, da je starejšo plast besed romanskega izvora prekrila nekoliko mlajša plast germanskih

⁷⁵ Bezljaj, ESSJ 1: 168; Skok, ERHSJ 1: 552–553.

⁷⁶ Ramovš 1936: 26.

⁷⁷ Oblika je očitno nastala s prekozložno asimilacijo *g-d > g-g*, kakor meni tudi Skok (ERHSJ 1: 553).

⁷⁸ Bezljaj, ESSJ 1: 77; Šega 2006: 20–23.

⁷⁹ Na perifernost te predloge, ki ima romanske vzporednice le na zahodnoprovansalskem, španskem in portugalskem govornem območju, je opozorila že Metka Furlan (1991: 256–257).

⁸⁰ Tudi ta različica ima v refleksih na romanskem govornem območju periferni areal, ki je le nekoliko obsežnejši kot zgoraj omenjeni *loligo*.

in romanskih izposojenk (prve so nekoliko bolj značilne za slovenščino in druge za hrvaščino) in nam onemogočila, da bi si ustvarili dejansko podobo jezikovnega stanja v zadnjih stoletjih prvega in v začetku drugega tisočletja. Največje število romanskih jezikovnih ostalin najdemo nedvomno vzdolž hrvaške obale, pri čemer izstopajo zlasti ribja imena in obalni topoleksemi. Slovenščina pravzaprav pozna le peščico toponimov, ki bi jih lahko šteli med starejše romanizme iz apelativov,⁸¹ medtem ko so številni starejši romanizmi med slovenskimi knjižnimi imeni rib in ostalih morskih živali najverjetneje pozneje izposojeni prek hrvaščine, saj so za izrazje slovenskih ribičev v zaledju Trsta izpričane skoraj izključno mlajše beneške izposojenke. Naj za konec k že omenjenim izjemam od tega pravila dodam še en zanimiv leksem: v besedišču slovenskih ribičev je za pomene 'jastog; rarog; rak na splošno' zabeležen domnevno precej star romanizem *j'st'k*,⁸² ki ga slovenski etimologi še niso obdelali, čeprav gre za izredno zanimiv besedni relik, ki ga očitno ne moremo povezovati z ničimer drugim kot s predlogo *astacus* (REW 738), iz katere je zgodaj izposojeno tudi hrv. *jastog* z različicami.⁸³

Literatura

- Alvar 1988 = Manuel Alvar, *Léxico de los marinares peninsulares* 4, Madrid: Arco/ Libros, 1988.
- BER = Georgiev idr. 1971–2002
- Bezljaj 1956–1961 = SVI = France Bezljaj, *Slovenska vodna imena* 1–2, Ljubljana: SAZU, 1956–1961.
- Bezljaj 1976 = France Bezljaj, Problematika imen Vir in Skočidjevojka, v: *Prva jugoslovenska onomastična konferencija: Tivat, 22.–24. oktobra 1975*, Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1976, 13–20. (Ponatis v: Bezljaj, ZJS 1: 548–554.)
- Bezljaj 1974–2005 = ESSJ = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1–5, Ljubljana: Mladinska knjiga – ZRC SAZU, 1974–2005.
- Bezljaj 1981 = Kočljivi onomastični problemi, v: *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca: Portorož, od 14. do 17. oktobra 1981: zbornik referatov*, Ljubljana: SAZU, 1981, 1–9. (Ponatis v: Bezljaj, ZJS 1: 625–632.)

⁸¹ Poleg tega pa so tudi na tem področju slovenski etimologi v zadnjem času prišli do nekaterih spoznanj, ki število takih krajevnih imen romanskega izvora še bolj omejujejo. Za sufiks *-ana*, ki se pojavlja v številnih od njih, je bila namreč pred časom podana povsem sprejemljiva in morfološko dovolj tehtno utemeljena slovanska razlaga iz stanovniškega imena na *-jane* s prekozložno asimilacijo v *-ana* (Torkar 2007, zlasti 486).

⁸² Godnič 1979: 110; obliko navajam v avtoričinem fonetičnem zapisu.

⁸³ Izposojeno tudi v slovenščino, seveda prek hrvaščine (SES 235–236), kamor je bilo prevzeto iz stare dalmatščine (ERHSJ 1: 760). Številne hrvaške oblike navaja Vinja v JF 2: 83–86 in JE 2: 33–34. Zanimivo je, da gre v tem primeru z vidika latinščine ravno tako za grecizem kot pri zgoraj omenjenih romanskih predlogah za sln. *jer* in *podreka*. Grški izvor je pri romanskih talasozoonimih seveda precej pogost.

- Bezljaj 2003 = ZJS = France Bezljaj, *Zbrani jezikoslovni spisi I–II*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Crevatin – Russi 1976 = Franco Crevatin – Ludmila Russi, Interferenze linguistiche slavo-venete nella terminologia botanica in Istria, v: *Aree lessicali: atti del X Convegno per gli Studi dialettali Italiani (Firenze, 22–26 Ottobre, 1973)*, Pisa: Pacini, 1976, 193–205.
- DELP → Machado 1977
- ERHSJ → Skok 1971–1974
- ESSJ → Bezljaj 1974–2005
- ESSZI → Snój 2009
- EWSS → Miklošič 1886
- FEW → Wartburg idr. 1922–
- Furlan 1991 = Metka Furlan, Od izvora do etimologije besed, *Slavistična revija* 39 (1991), št. 2, 253–258.
- Furlan 2009 = Metka Furlan, O Alasijevi glosi *vacně*: južnoslovanski romanizem *zakъnъ tudi v slovenščini, *Slavistična revija* 57 (2009), št. 3, 415–421.
- Georgiev idr. 1971–2002 = BER = V. I. Georgiev idr., *B”lgarski etimološki rečnik* 1–6, Sofija: Izdatelstvo na B”lgarskata akademija na naukite, 1971–2002.
- Godnič 1979 = Neva Godnič, Izposojeno besedišče nabrežinskih ribičev, *Slovensko morje in zaledje* 2–3 (1979), 107–114.
- Greenberg 2000 = Marc L. Greenberg, *A Historical Phonology of the Slovene Language*, Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 2000.
- Hannick 1996 = Christian Hannick, Die Freisinger Denkmäler innerhalb der Entwicklung des slavischen christlichen Wortschatzes, v: *Zbornik Brižinski spomeniki*, ur. Janko Kos idr., Ljubljana: ZRC SAZU – Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1996, 239–243.
- Hannick 2000 = Christian Hannick, Die älteste slavische Kirchenterminologie, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze* 2, ur. Rajko Bratož, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije – SAZU, 2000, 801–808.
- JE → Vinja 1998–2004
- JF → Vinja 1986
- Kelemina 1951 = Jakob Kelemina, Langobardski spomini pri Slovencih, *Slavistična revija* 4 (1951), št. 3–4, 177–196.
- Kronsteiner 1983 = Otto Kronsteiner, »Alpenromanisch« aus slawistischer Sicht, *Die slawischen Sprachen* 3 (1983), 27–48.
- Lausberg 1956 = RS II = Heinrich Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft II: Konsonantismus*, Berlin: Walter de Gruyter, 1956.
- LPGL → Miklošič 1862–1865
- Machado 1977 = DELP = José Pedro Machado, *Dicionário etimológico da língua portuguesa* 1–5, Lisboa: Livros Horizonte, ³1977.
- Mende 1956 = Manfred Mende, *Romanische Lehnwörter im Slovenischen: Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades genehmigt durch die Philosophische Fakultät der Freien Universität Berlin*, Fak. No 263, Berlin, 1956. (Tipkopis.)

- Meyer-Lübke 1935 = REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, ³1935.
- Miklošič 1862–1865 = LPGL = Franz Miklosich [= Franc Milošič], *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae: Guilelmus Braumüller, 1862–1865.
- Miklošič 1886 = EWSS = Franz Miklosich [=Franc Milošič], *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller, 1886.
- Muljačić – Rocchi = Žarko Muljačić – Luciano Rocchi, *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*, Udine (Campanotto) 1990, III + 411 p., *Zeitschrift für Romanische Philologie* 110 (1994), 230–232.
- Pleteršnik = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar (1894–1895): transliterirana izdaja*, ur. Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC. [Elektronska izdaja, verzija 1.0.]
- Ramovš 1936 = Fran Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Ljubljana: Akademsko založba, 1936.
- REW → Meyer-Lübke 1935
- Rocchi 1990 = Luciano Rocchi, *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*, Udine: Campanotto Editore, 1990.
- RS II → Lausberg 1956
- SES → Snoj 1997
- SiR → Skok 1950
- Skok 1917/18 = Petar Skok, *Studije iz ilirske toponomastike I*, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH* 29 (1917/18), 117–143.
- Skok 1950 = SiR = Petar Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima 1–2*, Zagreb: JAZU, 1950.
- Skok 1971–1974 = ERHSJ = Petar Skok, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–5*, Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Snoj 1997 = SES = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Snoj 2009 = ESSZI = Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana: Modrijan – Založba ZRC, 2009.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: SAZU oz. ZRC SAZU (izd.) – DZS (zal.), 1970–1991. [Elektronska izdaja, verzija 1.0.]
- Steenwijk 1998 = Han Steenwijk, *Resiano jëru 'prete'*, v: Han Steenwijk, *Tre studi resiani: grammatica e storia sociale*, Padova: CLEUP Editrice, 1998, 47–57.
- Striedter-Temps 1963 = Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin: Osteuropa-Institut, 1963.
- SVI → Bezljaj 1956–1961
- Šega 1998 = Agata Šega, *Contributo alla conoscenza dei latinismi e romanismi antichi in sloveno*, *Linguistica* (Ljubljana) 38 (1998), št. 2, 63–85.
- Šega 2000 = Agata Šega, *Methoden der Erforschung älterer Lehnwörter romanischer Herkunft im Slowenischen*, v: *Linguistics and Language Studies: Exploring language from different perspectives*, ur. Irena Kovačič idr., Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2000, 160–169.

- Šega 2003 = Agata Šega, Neka zapažanja u vezi sa sudbinom latinskih osnova za starije latinizme i romanizme u bugarskom i slovenskom jeziku, *Naučni trudove: filologija: Plovdivski universitet »Paisij Hilendarski«* (Plovdiv) 41 (2003), št. 1, 39–47.
- Šega 2006 = Agata Šega, *Starejši latinizmi in romanizmi v slovenščini: doktorska disertacija*, Ljubljana: [A. Šega], 2006. (Tipkopis.)
- Šega 2006 = Agata Šega, Lessico etimologico di latinismi e di romanismi antichi in sloveno, v: *Atti del XII congresso internazionale di lessicografia : proceedings XII EURALEX international congress, Torino, Italia, September 6th-9th, 2006*, ur. E. Corino – C. Marellò – C. Onesti, Torino: Edizioni dell'Orso – Università di Torino – Accademia della Crusca, 2006, 89–96.
- Štrekelj 1896 = Karel Štrekelj, Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini, *Letopis Matice slovenske* 1896, 138–167.
- Torkar 2007 = Silvo Torkar, Toponim Preserje in slovansko-romansko prepletanje pripon *-jane* in *-anum*, *Jezikoslovni zapiski* 13 (2007), št. 1–2 = *Merkujev zbornik*, ur. Silvo Torkar idr., Ljubljana: Založba ZRC, 2007, 481–492.
- Vinja 1986 = JF = Vojmir Vinja, *Jadranska fauna: etimologija i struktura naziva* 1–2, Split: Logos, 1986.
- Vinja 1998–2004 = JE = Vojmir Vinja, *Jadranske etimologije: jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku* 1–4, Zagreb: HAZU, 1998–2004.
- Vuletić 2010 = Nikola Vuletić, Aportacions recents de la lexicografia i l'etimologia croates al coneixement del lèxic dalmatic, v: *Tendències actuals de la filologia romànica: 26e Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques, València 2010 del 6 a l'11 de setembre de 2010 València, Facultat de Filologia de la Universitat de València*, València: Generalitat Valenciana, 2010, 315.
- Wartburg idr. 1922– = FEW = Walther von Wartburg idr., *Französisches etymologisches Wörterbuch: eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn – Leipzig – Bâle: Fritz Klopp Verlag, 1922–.
- ZJS → Bezljaj 2003

Thoughts on Older Romance Elements in Slovenian and Other South Slavic Languages (Part 1)

Summary

This article is the first part of a study on older Romance elements in the South Slavic languages. Following an introductory definition of the object of the study and some general findings about such loanwords in South Slavic, the author primarily focuses on Slovenian and Croatian. The identification of early Romance vocabulary loans in Slovenian often raises difficulties because for certain words it is very difficult or nearly impossible to determine whether they are direct loans from a Romance antecedent and thus Romance elements per se, or whether the word was later borrowed through Croatian and is therefore a Croatianism. The main part of the article thus presents and explains in detail some examples of true and apparent older Romance elements. If a word does not appear as a lexeme denoting a place and if it is present exclusively in the standard language, the likelihood of indirect borrowing via Croatian is certainly greater, although not necessary. At the end the author presents some interesting older Romance elements that are poorly attested in one or the other of the languages examined, drawing attention to the loan from *astacus* 'crayfish' (REW 738), attested in Aurisina/Nabrežina, which has not yet been addressed in Slovenian etymology.